

Светлана С. Шеатовић

„Сувоземка“ и Јадранско море

Јадранско море у путописима и поезији Десанке Максимовић представљају се као општа места културе сећања, високе уметности и инспиративних простора. У раду се анализира поетика путописа, књижевноисторијски и биографски контекст у коме је настао путопис „Море“, „Познанство са Пулом“ и „Шума“. То су једина три путописа посвећена Јадранском мору, али се кроз њих сагледава и антрополошки доживљај простора и везе са копном. Модел путописа „Море“ се контекстуализује са поетиком Милоша Црњанског у поеми „Стражилово“ и *Љубав у Тоскани*. Десанка Максимовић себе назива „сухоземком“ која се нашла на мору, а то је значило жену са копна. У том смеру се и развија анализа путописа о Јадранском мору на односу перцепције песникиње копна, ваљевског краја и мора у коме налази благост и смирај. Највећи део путописа „Море“ заснован је на симулатнизму простора и компарацији копно/моро у свим аспектима, од географског до антрополошког и историјског.

Кључне речи: путопис, симултаност простора, Јадранско море, Д. Максимовић, М. Црњански.

*Најзад нагло, као из радости у бол, из земље кипариса и палми и злата,
из Дубровника, пређе се у голе кршеве херцеговачке.*

[...] У зору опазимо врхове Иван планине.

Из земље помораца и гусара вратили смо се у земљу хајдука.

(Д. Максимовић, „Море“)

Десанка Максимовић је јединствена појава не само српске поезије већ и целокупне наше књижевности. Књижевница са 78 књига – од тога је преко 50 збирки песама и још бар 20 избора – истински је феномен и наше културе и наше књижевности и по обиму песничког дела и по рецепцији која траје преко сто година, при чему тајна тог биолошког и песничког трајања – и даље остаје тајна Десанке Максимовић.

Првим песмама, у часопису *Мисао* (1920), па збирком *Песме* (1924), Десанка је на песничку позорницу ступила лириком која није била радикално другачија у односу на претходнике, али је већ тада следила импулсе сопствене песничке природе. Због тога је бивала, од тада па све до својих позних песничких збирки, често смештана на размеђе традиционалног и модерног поетичког обрасца. Доследност и оданост сопственом виђењу света, на које су малог утицаја имали друштвеноисторијски догађаји и текући токови српске књижевности, нису умањили рецепцију њене поезије. Напротив, рецепција њеног песništва такође је феномен српске књижевности 20. века: била је, готово седамдесет година, једна од најчитанијих песникиња у свим генерацијама, и то без обзира на „модерност“ и актуелност.

Ми, међутим, пажњу у овом раду усмеравамо на Десанкине путописе, првенствено оне који се везују за Јадранско море.

Како је рођена у Рабровици, а одрасла у Бранковини, за Десанку Максимовић су копно и реке њеног ваљевског краја превасходна исходишта поезије, прозе и највећег дела књижевног стваралаштва. Дипломирала је на Филозофском факултету у Београду и почетком школске 1923/1924. постављена за суплента у Учитељској школи у Дубровнику. Био је то њен први сусрет са Јадранским морем. Ђаци су били скоро њени вршњаци, а у разред је ступила „без икаквог стручног знања методике и педагогије“. Била је, како је сама говорила пријатељима, „наоружана једино љубављу према њима и знањем“. Из Дубровника је писмом понудила рукопис песама Светиславу Б. Цвијановићу, издавачу у Београду, који је одмах прихватио њену збирку; насловну страну урадио је већ тада истакнути карикатуриста Пјер Крижанић. У Дубровнику ће две године предавати у Учитељској школи, и ту полагати и професорски испит. У оквиру тога испита она ће написати рад посвећен просторима Далмације и њеној историји, а повод је био и обележавање јубилеја – хиљадугодишњице оснивања хрватског краљевства, рад који ће, много година касније, постати основа збирке¹ *Летопис Перунових потомака* (а полазећи од словенског порекла она простор Јадрана, алузије на Гргура Нинског и остале борце за народни језик, на границе српске средњовековне државе, које су досезале до самих граница Дубровачке републике... уноси чак и у поједине песме збирке *Тражим помиловање*). Касније, 1930. године, дошло је путовање са ПЕН клубом, овековечено заједничким фотографијама са Милошем Црњанским, Ником Бартуловићем, Танасијем Младеновићем, Миланом Кашанином и другима, путовање које открива сасвим тиху и, рекло би се, мање приметну линију Јадранског мора и

---

¹ Видети: Ђорђевић 2012: 509–514.

северних острва. Приватни боравци, који ће уследити, као и, од седамдесетих година, одласци у Херцег Нови и Игало на лечење, неће бити посебно забележени, али ће зато период боравка на Јадрану током двадесетих и тридесетих година обележити три путописа и поменуто накнадно уграђивање простора Јадрана, и историје словенских народа на његовим обалама, у *Летонис Перунових потомака*.

На XI међународном конгресу ПЕН клубова у мају 1933. године упућен је први јавни светски протест против фашизма. Том конгресу присуствоваће и српска делегација, у којој су били Десанка Максимовић, Иво Андрић, Светислав Стефановић, Тодор Манојловић, Момчило Настасијевић, Растко Петровић, Драгиша Васић и Станислав Винавер, а предводио их је, као председник Српског ПЕН клуба, песник и дипломата Милан Ракић. Дамаре времена и претње по светски мир и мир у њеној домовини Десанка је, дакле, добро разумела и јавно је у том смислу иступала, а све се, сасвим случајно, опет одиграва у Дубровнику, уз напомену да су у њеном обимном опусу истраживачима измицали путописи ове књижевнице – они представљају најмањи део њеног књижевног стваралаштва. У петом тому Целокупних дела Десанке Максимовић (Максимовић 2012) сабрани су путописи под насловом *Празници путовања*². Наведено издање је критички приређено, па из њега преузимамо податке о изворима, према белешкама приређивача:

Збирка путописа, објављена у издању Слова љубве, Београд, 1972, у едицији Путописи. Садржи тридесет текстова, међу којима су неки заједничким насловом повезани у тематске целине (Два писма о Бугарској и У Италији, земљи надахнућа). Већина је објављена претходно у периодичним публикацијама. (Мирков Богдановић 2012: 580)

---

² „Утисци са путовања Десанке Максимовић, које доносимо у овој књизи, писани су и објављивани од ослобођења до данас, по нашим дневним листовима и часописима, изузимајући 'Море' објављено у 'Српском књижевном гласнику' између два рата. Записи са путовања 'Пољска се исцељује' и 'Прослава устанка у Словачкој' читани су на Коларчевом народном универзитету 1948. Све што се односи на Совјетски Савез појавило се у времену од 1957. до 1966. углавном у 'Књижевним новинама' и 'Књижевности', сем записа 'Летонија' штампаног ове године у часопису 'Развитак'. Ове године су објављени и 'Шума' у 'Стварању', 'Крсташки поход жена' у 'Путевима' и 'Привремени Французи' у 'Корацима'. 'Италија земља надахнућа' излазила је у наставцима у 'Политици' пре неколико година. Белешке са путовања по Грчкој и Француској штампане су у 'Политици' и 'Књижевним новинама' од 1960. до 1972. По дневним листовима су објављивани и утисци са путовања по нашој земљи, од ослобођења до 1970“ (Мирков Богдановић 2012: 580).

Путопис „Море“, најзначајнији и књижевноисторијски и поетички, настао је током наведеног путовања по Далмацији, Босни и Херцеговини. Објављен је, према подацима приређивача критичког издања:

У *СКГ*, 30, 5 (1930), 328-330, уз радове Милана Грола, Нике Бартуловића, Густава Крклеца, Ранка Младеновића, Јосипа Кулунџића и Милана Богдановића, под заједничким насловом „Заједничко путовање“. Забележени су утисци с путовања ПЕН клуба по Југославији. (Мирков Богдановић 2012: 580)

„Познанство са Пулом“ је путопис штампан, према сазнањима приређивача: „[...] у неком дневном листу, од ослобођења до 1970. У постојећим библиографским изворима, међутим, није било могућно утврдити извор“ (Мирков Богдановић 2012: 581). „Шума“ је трећи путопис посвећен Јадрану и његовим обалама у Мошћеничкој Драги; то је још један текст овога жанра и географског и културолошког усмерења ка мање познатим пределима у животу и књижевном опусу Десанке Максимовић. Путопис „Шума“ објављен је, према наводица Наде Мирков Богдановић, у збирци *Празници путовања* (1972) и књизи *Снимци из Швајцарске* (1978).

Најзначајнији путопис „Море“ настао је током путовања са ПЕН клубом. Десанка Максимовић најпре бележи први утисак који су имали сви када су угледали море, код места Сушак:

Провели смо неколико дана на оном месту земљине јабуке где она почиње да руди од сунца. Између нас и Београда и Срема била је само једна полуноћ и један полудан, а као да нас је нека чаробна пруга наједном одделила од наизменичних киша и прашина, и брига и учмалости. Када је неко пред Сушаком узвикнуо радосно: „Ено мора!“, и ми угледали испод себе златну обалу приморја, учинило ми се да све тамо носи неки ореол неба; не само једра што су пуним дахом дисала на пучини, већ и дрвеће и куће и људи. На свему је лежао прах зрелог сунца, као цветни прах по ливади. (Максимовић 2012: 71)

Долазак на Сушак, који ће много пута помињати и Милош Црњански³ у *Итаци и коментарима* сећајући се приспећа на Сушак и потом у Ријеку, на

---

³ М. Црњански у *Лирици Итаке* (1919) објављује неколико песама посвећених управо Јадранском мору: „Јадрану“, „Сан Вито“ и „Моја песма“. Црњански ће посебно, изван ове збирке, објавити песму „Лето у Дубровнику године 1927“, у којој ће његова духовна трагања пронаћи мир тек ту, испод Срђа, у залеђу наших гора и мора – прецизни подаци о хронологији живота и рада наведени у: „Хронологија“ (Раичевић 2021: 839–850). У претходном раду анализирали смо однос Црњанског унутар Паноније и Медитерана: „Када бисмо желели да направимо мапу јадранских и медитеранских крстарења Црњанског, и симултанитета са поезијом, онда би тај пут почео од

Експортну академију, 1913. године, у оба случаја је први односно поновни сусрет писаца пореклом континенталаца са морем.

За Максимовићеву, земља је јабука, а сусрет са морем је место где она „руди“. Већ у овој перцепцији препознајемо њено континентално порекло које се усмерава на јабуку и процес зрења типичан за период плодне и богате јесени у њеном ваљевском крају. Дакле, већ прво поређење простора, перцепција мора и његовог места на кугли земаљској представља се као процес зрења јабуке под одблесцима сунца. Тако се сунце, јабука и зрење огледају у првом погледу из воза који се спушта на Сушак, и заједничког путовања групе писаца, и настаје овај путопис што доноси ону тачку посматрања из које се разуме слика мора дата очима песникиње дубоко уроњене у природу континенталне Србије. Одушевљење једноставношћу простора сведеног на хлеб, вино и маслине, за Десанку Максимовић доноси другу перцепцију света заснованог на тој линији неба и златног праха сунца којим је све посуто. „Златни прах сунца“ песникињу ваљевских и других континенталних простора опет асоцира на ливаду препуну цветног полена или, још прецизније, за њу је то „цветни прах на ливади“. Зато се јабука која руди и цветни прах на ливади толико често у њеној поезији појављују као поређења са идеалним просторима из којих долази песникиња. Тај доживљај поновног сусрета са морем као другим обликом постојања, насупрот копну, уноси дозу достојанства у ту скромност и сведеност. Због тог новог доживљаја, који са собом доноси људи континента, Десанка пише:

И кад смо се већ спустили на Сушак, у земљу где се живи само о хлебу, вину и немиру, мени су се наше равничарске, сувоземне вароши учиниле тако ружним и прљавим и било ме је стид као да сам их ја засула прашином и богатством. Тако је наједном настао један нови, прозрачни живот. (Максимовић 2012: 71)

Гледајући тај нови прозрачни живот и носећи у себи осећај да те просторе засипа прашином, али и богатством, запис Максимовићеве веома нас подсећа на путопис о Сплиту Милоша Црњанског, који позива да се све равнице окупају у мору. Дакле, већ после неколико пасуса читалац који познаје и Црњанског

1912. и 1913. у Опатији (Абацији), Ријеци (Фијуме), где се уписује на Експортну академију, где на Сушаку пише роман Син Дон Кихотов, где у пролеће 1913. напушта Експортну академију и путује по Приморју, па онда у пролеће 1915. борави у Ријеци, у болници, затим је на западној линији италијанског фронта, на реци Сочи и у градићу Сан Вито 1918, потом опет у Опатији на лечењу, као реконвалесцент, а затим 1921. у Риму, код Андрића, и у Фиренци и Тоскани са Видом Ружић, будућом Црњански. У месту Фиезоле 1921, на брду изнад Фиренце, пише 'Стражилово'. На Хвару, код Сибе Миличића, летује у ували Лучишће са Петром Добровићем, и путују до Виса" (Шеатовић 2023: 94).

(Јаћимовић 2013; Морабито 2013; Раичевић 2021) и његове путописе и репортаже о Далмацији, може да уочи исту перцепцију, која настаје искључиво из додира човека копна, равнице, или брежуљака ваљевских, са морем. Цео путопис Д. Максимовић биће заснован на компарацији копна и мора, порекла књижевнице и фасцинације приморским пејзажом.

Обалом смо газили по мирисима, дисали њима; они су се као невидљиви барјачићи њихали на сваком кораку и као узнемирани ројеви ишли за нама. Мени се чинило као да у исти мах удишем мед, сунце и бол. Наши сувоземни планински мириси никада нису тако тешки. Они су можда виткији, вешто иду у небо; али немају никад у себи тога меда, тога злата и те ширине. (Максимовић 2012: 71)

У наведеном пасусу „путописно Ја“, које се трансформише у „путописно Ми“, газии обалом, том танком пругом која спаја копно и море, линијом која уједињава и раздваја два простора, копнени и морски. На тој линији песници са којима обилази јадранску обалу, према перцепцији Максимовићеве, газе по мирисима, дишу са њима, и све је то уједињено у соларном кругу где се стапају „мед, сунце и бол“. Тако се, сасвим неочекивано за Десанку Максимовић, у лепоти и слаткости и топлоти и сјају сунца налази – бол. Емотивни тон који лепоту доводи до бола сасвим се уклапа у соларне доживљаје које су имали писци много млађи од Десанке Максимовић. (У поезији Ивана В. Лалића [Шеатовић 2019] сунце и лето биће повезани са болом, па чак и са смрћу, у песми „Никад самљи“, где се смрт слути на врхунцу лета, у сунчаном сјају и лакоћи земље. Фантазмагорија сунца и тоpline, медоносног, које се и код Ивана В. Лалића појављује много касније, у циклусу песама „Мелиса“ /1958/, налазиће мелисе медоносну пчелу која ће путовати између света живих и мртвих, на низбрдницама времена и у расулима осунчаног и похараног Цариграда.) Никада се, до овог путописа, сунце и медоносност ни у једноме аспекту поезије или прозе нису појавили као знак бола. Синтетишући чула вида, мириса и идеалног простора она то спаја са болом – што представља нову поетичку и сасвим модерну одлуку у поетици овог путописа. Потом свој поетички поступак наставља у компарацији са „сувоземним планинским мирисима“. Однос личног искуства, копненог и морског, родног и новог очаравајућег пејзажа, представља окосницу на којој почива поетички поступак путописа „Море“. У наставку текста Максимовићева развија двојну слику предвечерја: „вечерњи сунчани зрак“ и таласа који отварају поноре морских дубина, а потом путописно Ја посматра одраз мора у очима осталих путника. Оваквим удвајањем слике, измењивањем углова из којих се посматра одраз сунца или мора у природи, а сада и у очима сапутника, представља – тридесетих година 20. века – сасвим модеран приповедачки поступак:

Потом сам посматрала како се море сасвим друкчије огледа у сваким од очију мојих другова. У једним се чини црвено као да је запаљено вечерњим пожаром, у другима је златно као да се у дукату огледа, у трећима је запаљено нечим као зориним млечним дахом. (Максимовић 2012: 71)

Сапутници путописног Ја у очима носе различите одјеке мора, што отвара простор вишезначности и могућности за сложенију слику коју пучина оставља код најмање три групе сапутника. Већ оваквом диференцијацијом двојне слике мора и његовог одраза показује се сложеност и мора, као несамерљиве природне творевине, и сложеност одјека које оно ствара у појединцу.

Ова врста парцијалног и диференцираног доживљаја мора међу сапутницима Десанке Максимовић открива њене веома модерне поетичке поступке, блиске како приповедном жанру тако и хибридном одликама путописа. У опусу Десанке Максимовић путопис, најмање проучавана форма, овим показује модерност актуелну у тада објављеној *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског, као и у његовој прози каснијих година, у *Дневнику о Чарнојевићу* и *Сеобама*. Удвајање одраза и слика, и приповедачких позиција у путопису који је почетком тридесетих година већ увелико био хибридни жанр, потврђује, и у овом кратком путопису „Море“, да је Максимовићева пратила савремене приповедачке токове, али и поетичке одлике модерних путописа. Исто тако, већ у првим пасусима путописа „Море“ ауторка се открива као путописац модерног израза, много ближи стилу и постуцима Црњанског него Јована Дучића. Мада је, у говору о њеној поезији много пута указано на већу блискост са Дучићевом поезијом, али и на апсолутну аутентичност поетичких поступака и самосвојност књижевног развоја и у међуратном и у послератном периоду, овај мало познати путопис открива веома високу артифицијелност и модерност поетичког израза и аутентичност у географском односу порекла аутора са копна и доживљаја мора као другог, и новог, елемента природе.

Максимовићева себе назива „сувоземком“, и та позиција завичајног простора којим је одређена доводи је у сталну компаративну слику унутар путописа, да би на крају јасно исказала однос жене копна у сусрету с морем. Тај сусрет буди машту и емотивне фантазмагорије:

Свака сувоземка понесе са мора неку мерцанску огрлицу и успомену на какве очи. Ја сам једног часа срцем чула како се нечији слух жедно нагао над мој глас. Наједном је тад све постало још топлије. Ја узбуђено чеках да се спусти ноћ; тада се, у њеној тами, маштања жарко преливају као драго камење. (Максимовић 2012: 71-72)

У таквој ноћи, где се стапају утисци дневних крстарења морем једне „сувоземке“, спајају се они и смирују у ноћи песмом и гласом који умирује

узбуђена чула: „Неко је од мојих сапутника певао топло. Тад сам склопивши очи, у неком полусну, поново оживела све дневне утиске. Мисли су ми биле као неки раскошни мозаик“ (Максимовић 2012: 72).

Затим Максимовићева сведочи да се смирује ноћ, и на крају се чује само глас Милоша Црњанског, њеног некадашњег друга са студија, који говори своје „Стражилово“: „И на крају Црњански из неке велике даљине говори: ’Кад све ово свене, тишина ће стићи и мене, и мене’“ (Максимовић 2012: 72).

Управо овим цитатом из поеме „Стражилово“, у којој је све у опозитима завичајног Дунава и фирентинског Арна, Фрушке горе и тосканских брда, Десанка Максимовић само додатно развија свој поступак удвајања и контрастних слика, родног простора и страних и драгих простора благости. Одабраним цитатом – за који можемо и не морамо поверовати да га је изговорио Црњански на броду у ноћи после крстарења Јадраном – видимо да се доследно развија подударност поетичких одлика „Стражилова“ и *Љубави у Тоскани* с особинама путописа „Море“ Десанке Максимовић. У наредним пасусима опажамо двојство путописа „Море“, које се одвија на линији завичајног и новог, јадранског простора. Максимовићевој се удвојене слике рађају по моделу сличном ономе који налазимо код Црњанског у „Стражилову“, али је њено удвајање обогаћено и гласовима и сликама драгих лица:

Тако на широком таласу Јадрана, где има више капљица у једном кораку мора него у свима рекама ваљевског округа, заблиста као танка нит сребра на хоризонту мала бранковачка река. Пролеће, и у њој моја тетка, девојка, смеје се на мене. Кад се станемо пред вече примицати којој обали, сви предмети на њој се удвоје као близанци. (Максимовић 2012: 72)

Тако ће пред Десанком Максимовић на пучини Јадранског мора искрсавати бранковачка река и пролеће, тетка из периода младости... – по моделима сличним онима што повезују Дунав и Фрушку гору, и трешње у цвету у пролеће. Да ли је ово случајна подударност, одјек и утицај „Стражилова“ Милоша Црњанског? У досадашњим сазнањима, проучавањима и записима песникиња Десанка Максимовић никада није посебно указивала на ова дела Црњанског, зато можемо само претпоставити да је то био и генерацијски дуг једном заједничком путовању по пределима Јадрана. С друге стране, Црњански је тада био суочен са различитим неповољним критикама Марка Цара и других критичара због *Љубави у Тоскани*, па би се овај утицај могао на неки начин разумети и као одјек једне врсте подршке овоме писцу. Међутим, прави разлог треба, чини се, тражити у опседнутости Црњанског Јадраном и Италијом, која је доминирала у његовој поезији у *Лирици Итаке*, а посебно у путописима. Милош Црњански је био човек Баната и равнице, као што је и Десанка била песникиња

бранковачког краја. Њихово „сувоземно“ порекло и благост и радост са којом су волели море могу се сматрати облицима двојства завичајног, географског порекла удаљеног од мора а блиског по фасцинацији и духовној сродности.

Удвајање слика се наставља и у предвечерје, кад се у одразу камена у води призивају слике предвечерњег смираја у ваљевском крају: „[...] и у моју свест изрони однекуд из таме језерце сећања, кад сам као дете гледала у окну прозора како се стада враћају са паше и како сунце вири још само четвртином зенице иза оближње шуме“ (Максимовић 2012: 72).

Сутон на Јадрану и повратак стада са паше у сутон, залазак сунца у шуме које су окружиле њену Бранковину, сливају се у један одјек вегетативног тренутка. Периоди године, пролеће, сунце, сјај, сутони, делови дана – све су то природни догађаји који изазивају двојство слика или, како их и сама „сувоземка“ зове, завичајне слике близанце.

Лепо и узбудљиво путовање од Сушака до Котора, бродом, било је не само време дивљења, радости за песникињу, већ и тренутак њеног специфичног спознања Бога. Десанка Максимовић није била верник у само хришћанском смислу речи, она је, напротив, била много ближа паганском веровању. Питања везана за њено поимање и веровање у хришћанском или паганском облику подељена су, и наука (*Хришћанско и паганско* 2005) је до данас понудила низ одговора. У путопису „Море“ Бог се појављује као врховни владар природе, и лепота простора призива њене представе о Богу:

У основици свих мојих узбуђења било је једно расположење најсличније каквом верском расположењу. Осећала сам да је Бог необуздани романтичар [овде и даље: подв. С.Ш.]. Он воли да изненадно његов сан наруши стогласни говор буре. Он са немарношћу моћних све меша: камене таласе стена са меким таласима пучине; горке дубинске мирисе мора са мирисом танког рузмарина; поред црног кипариса, он сади црвене ситне цветове влажне као детиња уста. Видела сам лепо како ужива кад полудели ватрени клобукови стану играти по пучини као коло ватрених духова, и кад месечина далеке брегове претвори у најезду аветиња. Он се не плаши за углед својих снажних мушких руку дајући им каткад умешност танких нежних прстију. (Максимовић 2012: 72)

Бог у путопису „Море“ Десанке Максимовић, доживљен на простору Јадранског мора током путовања од Сушака до Котора, потом до Дубровника и затим у Херцеговину, више је паганско божанство са уметничким особинама вајара који, и суров и нежан, ваја најлепше пејзаже обележене каменом и таласима пучине.

После пловидбе морем, земљом гусара и помораца, пут Десанку Максимовић и њене пријатеље песнике води у сурови херцеговачки крш испод Иван планине. Последњи пасус овог путописа доноси и најдубљи доживљај сусрета

Јадранског мора и залеђа, антрополошки сусрет копна и мора, емотивни прелазак из радости у бол, географске промене, историјске слојеве и напосаму природу која се сурово мења кад се зађе у кршевите пределе Херцеговине:

Најзад нагло, као из радости у бол, из земље кипариса и палми и злата, из Дубровника, пређе се у голе кршове херцеговачке. Путник се још није ни сместио у колима, а већ се родио месец над сурим врхом које планине херцеговачке и стрмоглави се у хучну ноћну реку. Очи једва назиру како негде кроз поноре тече један живот, тајанствен и моћан, и опазе час с леве час с десне стране уску стазу, повијену уза стену као бршљан. Потом се усамљен, црн глас ћука издвоји из хуке воде и лупе точкава и подигне равно у средиште неба. У зору опазимо врхове Иван планине. Из земље помораца и гусара вратили смо се у земљу хајдука. (Максимовић 2012: 72)

Могли бисмо на основу свега рећи да је Десанка Максимовић у овом кратком путопису показала велику спретност у стварању модернистичког путописа као хибридног жанра, затим ванредно познавање природе, историје и културе, али и препознала и читаоцу понудила изузетно осећање блакости коју у човеку буде простори мора. Као Црњански, и Максимовићева осећа радост и благод морских предела Јадрана, али и суровост земље хајдука. Мада није неопходно извести компаративну анализу текстова Црњанског и Максимовићеве, полазећи од само овог једног путописа можемо закључити да обоје говоре са истим афинитетом и разумевањем, осећањем и препознавањем особености јадранског простора и његовог залеђа. Односи копна и мора, двојство два основна елемента – земље и воде, доводе нас и до актуелне науке геофилозофије, и то баш на простору Медитерана, изнете у делу Катерине Ресте *Геофилозофија Медитерана* (2017), веома блиске Броделовом разумевању Медитерана као споја копна, увала и пучина у јединственој целини премреженој мултикултуралношћу. Синтезом геофилозофских приступа простору потврђује се разноликост антрополошких особина и историје одређене поморством, гусарима или хајдучким устанцима, што обележава људе уз море и оне у његовом копненом залеђу.

Један од путника на броду писца ПЕН клуба био је и, како смо навели, Нико Бартуловић, једини у тој групи писца који није био са континента, већ из Старог Града на Хвару. Неколико година пре овог путовања по Јадрану са песницима из свих крајева Југославије, он ће записати:

Историја народа одиграла се далеко од мора. Најудеснија борба, она која испуњава вјекове народног живота, борба са Турцима, водила се у континенталним крајевима, у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и на континенталној граници Далмације. Па и друга тешка борба, против Нијемаца и Мађара, водила се на копну. Једини наш приморски непријатељ, Талијан, знао је да се покрије

маском кршћанства, и да своју власт над нашим приморјем прикаже чак ка доброхотну заштиту и дар провиђења, пред опасношћу да и ти крајеви дођу у турске руке. (Бартуловић 1927: 1)

Нико Бартуловић овако говори у програмском тексту „Море у нашој књижевности“, штампаном у *Јадранској стражи* и у посебној публикацији библиотеке Јадранска стража, текста првобитно објављеног у *Српском књижевном гласнику* 1925. године. Бартуловић је од 1928. до 1931. године био кооуредник *Јадранске страже*, а у овом програмском антрополошком, политичком тексту разматра управо питање односа мора и копна као питање суштинске разлике, што је довело до дефинисања одређених појмова и разумевања средине. Тешко је утврдити да ли је Десанка Максимовић читала овај програмски текст Нике Бартуловића, али можемо претпоставити да су током тог дугог путовања могли разменити неке ставове и сазнања, разумевања Јадранског мора и његовог залеђа, природних лепота, али и околности везаних за антропологију, историју и национална питања. Десанка Максимовић се у свом путопису ипак задржава искључиво на природним и антрополошко-географским елементима, са сталним симултанством овде / тамо, завичај / нови простор.

За Бартуловића, према студији „Море у нашој књижевности“ и *Јадранској антологији* (која полази од народне поезије, иде преко романтизма, све до 1934. године, кад је књига штампана), кад је о Јадрану реч, Јован Дучић и Иво Војновић имају посебно место, затим долазе Милутин Бојић, Војислав Илић Млађи, Сибе Миличић, Мирко Королија, али и Владимир Черина, и други. Праве приморске пејзаже Бартуловић ће видети и у делу Црњанског и Андрића. У прози истиче Матавуља, Типика и Марка Цара. Десанка Максимовић, међутим, неће бити забележена ни у једноме тексту везаном за море и поезију везану за Јадран – она је, дакле, све до 1934. године остала изван увида овог Хваранина, али осталих антологијских избора. Она јесте остала верна свом „сувоземном“ пореклу, али са дивљењем просторима Јадранског мора и Италије.

Путопис „Познанство са Пулом“ више личи на мемоарске записе у којима се Десанка Максимовић сећа сестара Радић, код којих је летовала пре Другог светског рата: с њима је радила у Дубровнику у Учитељској школи, а лета проводила код њих у Пули. Овај путопис говори и о Пули после Другог светског рата, када се Максимовићева сећа својих боравака на плажама око Пуле и кад је била гост различитих књижевних манифестација.

Трећи путопис посвећен пределима Јадрана је „Шума“. Путопис атипичног наслова у ствари је текст који слика како Максимовићева трага за шумама у околини Мошћеничке Драге. Занимљиво је како и на том месту она проналази своје омиљене просторе шуме, свој магијски извор инспирације. Блискост са шумом враћа нас антрополошком пореклу Максимовићеве, и свих људи са

копна. Вода, наимае, и привлачи и плаши „сувоземце“ Десанкиних завичајних простора:

Летње одморе на мору претварала сам, кад год се могло, и у одморе у шуми хо-дајући предвече по околини. За време свог првог боравка у Мошћеничкој Драги, док сам седела крај мора, с чежњом сам бацала поглед на обронке Учке горе који су силазили скоро до плаже. Они су особито предвече, кад се јављају ћукови, постајали уочљиви. Чим сунце зађе, а залази тамо врло рано за једну од горских коса, постајала сам од пливача пешак, и то страснији од пливача. Сви ми рођени бар на средњем горју далеко се безбеднијим осећамо у планини него на пучини; храбрије стојимо на најужем брвну пребаченом преко понора него на великом броду који се површином од можда двеста квадратних метара ослања на воду. (Максимовић 2012: 77)

Путопис „Шума“ је, поетички, типичан опис простора шуме, затим авантуристичког одласка у шуме и на падине Учке са обала Јадранског мора, лутања и авантуре пешака-путнице која је по свом завичајном коду рођена за шуму иако воли море. Та дистинкција и способност сналажења по обронцима, селима и врховима брда изнад Цреса дата је у некој врсти мемоарског текста, без поетичких одлика хибридног жанра путописа (као што је „Море“).

Друга страна Јадрана и простори Италије, представљени кроз путописе, тема су књиге Љиљане Бањанин *Alla scoperta dell'Italia. Viaggiatrici serbe fra Ottocento e Novecento* (У откривању Италије. Српске путнице између 19. и 20. века), изузетног културолошког подухвата. Љиљана Бањанин је, наимае, превела на италијански језик путописе по Италији девет српских путница-књижевница 19. и 20. века, и уз преводе дала биографске и аналитичке текстове, са изврским тумачењем. У књизи су се нашли путописи непознате Бечлијке Ј.А., затим Јелисавете Трифковић, Јулче Паланачке, потом Исидоре Секулић, Јелене Димитријевић, до Јулке Хлапец Ђорђевић, Олге Палић, Десанке Максимовић и Олге Московљевић. То су први преводи ових путописа на италијански језик.

Десанка Максимовић је у овој књизи представљена са три путописа о Италији, штампана у „Италијанским надањућима“ (Бањанин 2020: 139-154.), одељку књиге *Празници путовања*; то су: „Град пријатељ“, „Празник цвећа у Фиренци“ и „У вечном граду“. Италијанска страна Јадрана није била често у фокусу Десанке Максимовић, али су лепо описи путовања књижевнице у Пистоју, Фиренцу и Рим веома значајни јер бележе њене утиске при сусрету са врхунским уметничким делима. Ова три путописа била су готово заборављена, тј. нису била тема критичких студија све до наведене књиге Љиљане Бањанин. Бањанин је анализирао емотивне и уметничке утиске које су ови градови оставили на Максимовићеву. Ослањајући се на поетику интимае, коју посебно истиче, Бањанин указује и на добро познавање историје уметности Десанке

Максимовић. У Целокупним делима Десанке Максимовић објављен је и интервју који је дала поводом посете Италији, у коме она говори о лепоти музеја и уметничких дела (историју уметности је веома добро познавала јер је то и студирала), али се посебно зауставља на лепоти природе и сајму цвећа у Фиренци:

Посетили смо и Фиренцу. У њој нас је дочекао празник цвећа, односно изложба цвећа. Она је била баш у оним улицама где се налазе уметничке галерије и музеји. Такве цветне раскоши дотле нисам никад видела. Ни таквог усхићења људи пред лепотом боја, пред фантастичним облицима изложеног цвећа. Улицама се није могло проћи од људи који су носили читаве цветне гране, букете, снопове, саксије са егзотичним биљем. Италијанско сунце чува тајну како „меша“ боје у том цвећу, као што је Робија чувао тајну својих боја. Било је ту белине као код цветних глогова, руменила које је на ивици љубичастог, жутила које је близу наранџастог... (Максимовић 2012: 605)

На основу свега наведеног може се рећи да Десанку Максимовић доживљавамо најпре као песникињу и путописца природе. Јадран и његове обале биле су за њу, осим простора уметничких дела, најпре извори лепоте боја које се мешају, при чему је друга, италијанска страна Јадрана за њу била музеј на отвореном, али и прави извор природе и лепоте, коју је очито само онај свемоћни Бог, Бог природе из путописа „Море“, могао да наслика и осмисли.

Од три путописа о Јадранском мору и три о Италији најбољи је, и уметнички најуспелији, „Море“ из 1930. године, настао на основама доживљаја током путовања писца ПЕН клуба, али и у периоду када је Максимовићева писала под апсолутним утицајем Милоша Црњанског, у поетичком и антрополошком смислу. Симултанизам доживљаја овде / тамо, завичајно / морско, хајдуци / поморци и гусари – то су паралеле које је песникиња јасно поставила и у првој фази књижевног рада дала свакако најбољи путопис, у уметничком и геофилозофском смислу, у свом опусу о Јадрану и мору.

ИЗВОРИ

Максимовић 2012: *Целокупна дела Десанке Максимовић*, том 5. Прир. Н. Мирков Богдановић. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“ – Службени гласник – Завод за уџбенике.

Мирков Богдановић 2012: Н. Мирков Богдановић. „Белешке“, у: *Целокупна дела Десанке Максимовић*, том 5. Прир. Н. Мирков Богдановић. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“ – Службени гласник – Завод за уџбенике.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 2012: Б. Ђорђевић, Генега збирке *Летопис Перунових потомака* Десанке Максимовић, *Књижевна историја*, 44/147, 509-514.
- Јаћимовић 2013: С. Јаћимовић, Полемичка тензија у *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског, у: С. Шеатовић Димитријевић, М.Р. Лето, П. Лазаревић Ди Ђакомо (ур.), *Acqua alta. Медитерански пејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 267-288.
- Морабито 2013: R. Morabito, *Stražilovo e la Toscana nella geografia del giovane Crnjanski*, у: С. Шеатовић Димитријевић, М.Р. Лето, П. Лазаревић Ди Ђакомо (ур.), *Acqua alta. Медитерански пејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, Београд: Институт за књижевност и уметност, 225-248.
- Раичевић 2021: Г. Раичевић, *Агон и меланхолија: живот и дело Милоша Црњанског*, Нови Сад: Академска књига.
- Реста 2017: К. Реста, *Геофилозофија Медитерана*, прев. А. Арсић Миливојевић, Београд: Геопоетика.
- Хришћанско и паганско* 2005: *Хришћанско и паганско у поезији Десанке Максимовић*, зборник радова, ур. А. Ћосић, Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“.
- Шеатовић 2019: С. Шеатовић, Лалићево епифанијско подне у контексту српске књижевности 20. века, у: *У залеђу Средоземља. Медитеран у модерној српској књижевности*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 287-296.
- Шеатовић 2023: С. Шеатовић, Медитерански хоризонти у поезији Милоша Црњанског, у: С. Шеатовић, Б. Чолак (ур.), *Мит, традиција и симбол у поезији Милоша Црњанског*, Београд-Требиње: Институт за књижевност и уметност – Дучићеве вечери поезије, 91-137.
- Бањанин 2020: Lj. Banjanin, *Alla scoperta dell'Italia. Viaggiatrici serbe fra Ottocento e Novecento*, Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- Бартуловић 1927: N. Bartulović, *More u našoj književnosti, Jadranska straža*, II/3 (Preštampano iz *Srpskog književnog glasnika*, 1925. godine.)
- Бартуловић 1934: N. Bartulović, *Jadranska antologija: knjiga prva: stihovi*, Split: Jadranska straža.

THE “SUHOZEMKA” AND THE ADRIATIC SEA

The Adriatic Sea in Desanka Maksimović travelogues and poetry is presented as a general place of a Culture of Remembrance, high art, and inspiring spaces. The paper analyzes the poetics of the travelogue and the literary-historical and biographical context in which the travelogues “The Sea” (“More”), “The Acquaintance with Pula” (“Poznanstvo sa Pulom”), “The Forest” (“Šuma”) were created. These are the only three travelogues dedicated to the Adriatic Sea, but through them, the anthropological experience of space and the connection with the mainland can also be seen. “The Sea” travelogue model is contextualized with Miloš Crnjanski’s poetics in poem “Stražilovo” (“Stražilovo”) and *Ljubav u Toskani* (*Love in Tuscany*). Desanka Maksimović calls herself a “suhozemka” (the woman from the mainland) who found herself at sea, which meant the woman from the mainland. In this direction, the analysis of the travelogue about the Adriatic Sea is developed on the relationship between the perception of the poet of the mainland, Valjevo region, and the sea, where she finds gentleness and calm. The largest part of “The Sea” (“More”) travelogue is based on the simulatism of space and mainland/sea comparison in all aspects, from geographical to anthropological and historical.

Keywords: travelogue, the simultaneity of space, the Adriatic Sea, D. Maksimović, M. Crnjanski.

